

María Pérez, dita «la Varona» i les barres «tarragoneses» de l'escut familiar dels Varona. Substitució de Tarragona per Aragó (part VIII)

Autor: Ivan Giménez

Data de publicació: 25-07-2021

Avui publiquem el 8è lliurament de la sèrie "Substitució de Tarragona per Aragó", per mitjà de la qual l'Ivan Giménez demostra que Aragó substitueix l'antiga denominació 'Tarragona'. Aquest cop se centra en una llegenda la protagonista de la qual aconsegueix exhibir l'escut de les quatre barres d'Aragó per a alguns, però també per a d'altres les "armes reials de la província Tarraconense".

Definició de llegenda:

“És una narració, oral o escrita, d'aparença més o menys històrica, però en realitat amb una major o menor proporció d'elements imaginatius. Està generalment relacionada amb una persona o un grup humà, o amb un monument, un lloc o un territori. Acostumen a agrupar-se en cicles entorn d'un centre d'interès: el protagonista, un esdeveniment, etc. Poden ésser religioses, profanes o mixtes, segons el tema que desenvolupen. També poden ésser populars (de formació més o menys espontània o inconscient), erudites o fruit d'una combinació d'elements de tots dos orígens. Poden haver estat inicialment erudites i haver aconseguit després una àmplia popularitat. Contenen quasi sempre un nucli merament històric, al voltant del qual s'ha format una excrescència, més o menys gran, d'episodis imaginatius o procedents d'altres llegendes, però algun cop els elements històrics poden manca-hi totalment. L'aparició de l'excrescència imaginativa pot provenir de motivacions involuntàries, com errors, males interpretacions, o de la suggestió d'un fet excepcionalment colpidor; o bé de l'acció conscient d'un o més homes que, per raons interessades o purament estètiques desenvolupen l'embrió original”[[1]].

La llegenda de la Varona que lluita contra Alfons I el Bataller d'Aragó

Hem començat aquest article transcrivint una definició de llegenda. I és que l'eix central d'aquest article té com a protagonista un personatge de llegenda conegut com María Pérez, anomenada “la Varona”, i la contarella de com ella

lluïtà —o segons alguna variant, com capturà— el rei d'Aragó Alfons el Batallador.

Tot seguit mostrarem la primera de les dues explicacions llegendàries més populars sobre ella. Utilitzem el text d'En José María Medino, acadèmic de la Real Academia Española:

“D'un antic solar alabès provenia la soriana María Pérez, germana de dos esforçats cavallers, Álvaro i Gómez Pérez, els quals essent ella ben jove li van ensenyar les arts de la cavalleria. I això fins al punt que es va fer famosa en tot el regne pel seu valor i mestratge en el maneig de les armes.

“Doncs bé, una vegada es van reunir el rei lleonès Alfons VII, que arribaria a ser emperador, i el seu padastre, l'aragonès Alfons I el Batallador. L'aragonès estava molt orgullós de la seva capacitat com a guerrer, que tantes victòries havia donat als seus exèrcits i tantes terres noves al seu reialme. Aquest, a la fi, es va vantar davant el lleonès que cap dels seus súbdits, ja fossin lleonesos o gallecs, asturians o castellans, seria capaç de vèncer-lo a ell en singular combat.

“Alfons VII, potser desitjós de prendre's una petita venjança sobre El Bataller perquè havia tingut força males relacions amb la mare d'aquell dona Urraca, va considerar aquell repte com una ocasió adequada per a humiliar-lo. Així, va manar que Álvaro Pérez, famós aquells dies per certes gestes en la lluita contra els moros, es presentés davant ells. Li va indicar que havia de preparar-se per a justar l'endemà amb el rei aragonès. Al mateix temps va fer cridar María Pérez perquè vingués sigil·losament al campament. I heus ací que aquella mateixa nit Alfons va ajuntar els dos germans al costat seu i els va exposar el seu pla. No seria Álvaro qui l'endemà s'enfrontaria amb el rei aragonès, sinó la seva germana María, que aniria disfressada amb l'armadura d'aquell.

“La lluita va durar molt de temps i va ser molt aferrissada. Van trencar, primer, bastantes llances i tots dos contrincants van aconseguir esquivar els envits de l'adversari. Va haver-hi després lluita d'espases. Als ulls dels espectadors, l'aragonès semblava més ferm i fort, però Álvaro Pérez, com si hagués canviat la seva manera de combatre, es movia amb major agilitat, sense permetre a l'altre romandre quiet.

“A mig matí, el rei Alfons donava mostres de cansament, i al seu contrincant se li va trencar la punta de l'espasa, però no pas per això es va interrompre el duel. Quan el sol estava en el seu punt més alt, un copafortunat del seu oponent va desarmar l'aragonès i el va fer caure d'esquena, cosa que va fer que es rendís. Llavors, el suposat Álvaro Pérez va descobrir el parany, i tots van poder veure el rostre de María.

“Conten que l'orgullós rei batallador va quedar molt humiliat en haver estat vençut per una dona, però que, com que sabia apreciar el valor i no era rancuniós, va concedir a la vencedora el privilegi d'usar a partir de llavors en el seu escut les quatre barres vermelles en camp d'or del blasó aragonès.

“Quant a l'emperador, que mai s'havia degut trobar-se tan ufà davant dels seus vassalls, va regalar a María Pérez un anell molt valuós, al qual se li atribuïen propietats de màgica protecció en el combat, i li va concedir el cognom «Varona», ja que s'havia mostrat com un baró de molt de tremp. D'aquest denominació diuen que prové el del lloc en què va ocórrer la gesta: els Camps de Barahona[[2]].

La segona construcció de la llegenda la recollim de les paraules de David Huidobro en el seu article publicat a la revista Hidalguía:

“La primera gesta recollida, i la més important, és la que explica el perquè del sobrenom Varona i l'escut d'armes que va rebre. Segons aquesta llegenda, quan els seus germans Álvaro Pérez i Gómez Pérez van passar a servir com a capitans del Rei Alfons VII de Castella durant el seu enfrontament amb el Rei d'Aragó Alfons I el Batallador, la seva germana María els va acompanyar, com a valerosa dona, a la batalla. Anava vestida amb l'hàbit de cavaller, portava armes i muntava el seu propi cavall. Una vegada establerta batalla entre les tropes aragoneses i les castellaness, aquesta era favorable a les primeres, molt més nombroses i descansades, per la qual cosa després d'un temps de combat les tropes castellaness van emprendre la retirada. Llavors, María Pérez s'hauria posat al capdavant dels castellaness i al crit de «mori l'home, i visqui el nom!» es va llançar contra l'enemic aragonès amb gran ànim. La van secundar els seus dos germans i a continuació la resta d'hosts castellaness. Com a resultat de l'escomesa amb la llança castellana, les tropes aragoneses es van dispersar. En la confusió de la batalla, María Pérez hauria establert combat fortuït amb el Rei d'Aragó, sense saber qui era aquest, fins que va aconseguir llevar-li l'elm, Sigui com sigui, ella l'hauria aconseguit vèncer-lo i fer-lo presoner després d'una llarga lluita, en la qual fins i tot se li va trencar l'espasa per la meitat. De la mateixa manera, el Rei d'Aragó tampoc hauria estat conscient de ser vençut per una dona fins que María Pérez va tornar a la tenda dels seus germans i es va llevar l'elm del seu cap. Pels fets anteriors, els camps on hauria tingut lloc la batalla, prop de Paredes i la vila d'Atienza, van rebre el nom de Varona. Posteriorment, María Pérez

es casaria amb Don Vela, malgrat haver-la pretès en matrimoni molts altres destacats cavallers de Castella.

“Per aquesta gesta, María Pérez seria agraciada amb les armes reials d'Aragó, encara que intervingudes (es adir que els senyals heràldics es mostren, a l'escut, en diagonal), per a indicar que havien estat guanyades com a trofeu. També en aquesta versió se li concedí a la lluitadora el sobrenom de «Varona», el qual els seus descendents adoptarien com a nom de llinatge. Existeixen petites variants pel que fa a aquest relat, versions totes elles recollides per Luis Varona de Saravia. Així, en els originals de la casa de Villanañe s'assenyala «el Rey de Aragón estando prisionero y entregado al Rey Don Alfonso de Castilla llamó a esta señora y la dijo: Varona, Varona, tomad este anillo en que traigo mis Armas de Aragón y traedlas de aquí en adelante por divisa y en memoria de tal hazaña». En una altra versió de la història, és el Rei Alfons VII de Castella qui dona a María Pérez el sobrenom de Varona i les armes d'Aragó: «Vos habéis obrado no como mujer, sino como varón, y pues siendo mujer habéis hecho lo que no pudieron hacer muchos varones. De aquí en adelante llamen-os Varona y al campo donde Dios nos ha dado esta victoria se llame «el campo de Varona». Y las Armas del Rey que prendisteis usadlas de hoy más y vuestros hermanos, dejando vuestro apellido y Armas, con tal diferencia que Aragón las trae derechas y vosotros las traed de lado y gozad de nombre de caballeros llamándoos de Varona». Aquestes noves armes substituirien el blasó antic del seu llinatge, que era una àguila real blanca amb un escut davant el pit i en ell un lleó d'or en camp negre[[3]].

El nobiliari d'En Luís Varona de Saravia

Com hem llegit, mercès al treball de N'Huidobro, ara també som coneixedors de l'existència del nobiliari realitzat per Luis de Varona de Saravia. N'Huidobro ens informa de tres manuscrits que reproduïen aquest nobiliari, dos dels quals custodiats a la Biblioteca Nacional, i el tercer desat a la Real Academia de la Historia.

“Luis Varona de Saravia, membre d'un il·lustre llinatge i important personatge del segle XVII per mèrits propis, va compondre un detallat i interessant nobiliari, a penes conegut en l'actualitat. Dit nobiliari constitueix un testimoniatge molt útil per a l'estudi de múltiples llinatges nobles espanyols, incloent diversos títols de Castella, especialment aquells amb origen a les Muntanyes de Burgos i a l'antic Senyoriu de Biscaia. En aquest document, s'aporta gran informació d'índole genealògica, heràldica i nobiliària per a cadascun dels llinatges tractats[[4]].

Primer manuscrit: còpia 1[[5]]:

“Existeix una primera còpia, conservada a la Biblioteca Nacional, que porta per títol «Genealogías de las Casas que descenden de la de Ayala, a quien dio principio el infante don Vela de Aragón» (MSS/1445). Aquesta còpia va ser acabada a Valladolid el 1658, com s'indica a la portada d'aquesta, i està dedicada a Juan Chumacero y Carrillo, Presidente del Consejo Real, I comte de Guaro, i oncle de l'esposa de Luis Varona de Saravia. La còpia pot ser consultada a la Biblioteca Digital Hispànica a través del següent enllaç:

<http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000010763&page=1>

Segon manuscrit: còpia 2[[6]]:

“També a la Biblioteca Nacional es conserva una altra còpia del nobiliari, la qual porta per títol «Memorial genealógico de la Casa de Varona y otras concurrientes en cabeza de Francisco Bernardo de Varona» (MSS/1042). Aquesta còpia va ser possiblement redactada en els mateixos anys que la còpia anterior, i també pot descarregar-se de la Biblioteca Digital Hispànica:

<http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000013639&page=1>

Tercer manuscrit: còpia 3[[7]]:

“La tercera còpia del nobiliari es conserva a la Reial Acadèmia de la Història, dins de la Col·lecció Salazar i Castro, i porta per títol «Origen y descendencia de diferentes familias y casas de España» (Signatura: 9/221). Aquesta còpia va ser feta dècades després que les anteriors, ja que aparentment els seus tres primers llibres es van acabar de redactar l'any 1684, encara que contenen petites notes i addicions afegides posteriorment, mentre que el llibre quart va ser finalitzat l'any 1686. És el volum que s'utilitza com a referència en aquest estudi, ja que en ésser l'última còpia a escriure's és la més completa de totes. El volum és accessible a través de la Biblioteca Digital de la RAH, en el següent enllaç:

<http://bibliotecadigital.rah.es/dgbrah/i18n/consulta/registro.cmd?id=45775>

Enllaç nou, 25/05/2020:

<http://bibliotecadigital.rah.es/es/consulta/registro.do?id=45775>

Acabem de veure com la llegenda fa iniciar el llinatge Varona amb la història de la captura o derrota del rei aragonès Alfons el Batallador per part de María Pérez. Tot seguit, passarem a detallar l'origen de l'escut a través de les explicacions del mateix Luis Varona de Saravia. Transcrivim el capítol sencer del manuscrit que parla dels orígens de l'escut dels Varona[[8]]:

Armas y blasones de D. Maria Perez Varona. "Parrapho Sexto"

"Para que resplandeciesen con alguna demostración que significase los heroicos hechos, se fueron introduciendo las armas e ynsignias adornadas con hermosas plumas, que sobresaliesen sus vistosos colores His arma (dixo Fitolibio dec. I lib. 10) insignia data, et cristatum galeum, ut inter alteros eminent. Segun parece de los memoriales impresos, las antiguas armas de D. María Pérez eran una aguilá blanca con un escudo ante el pecho y en él un león de oro en campo negro, los sumarios de la tierra de Río de Ubierna dicen que eran las armas un espino. Dictamen que no tiene exfuerço que le apoye. Lo mas seguro es lo primero, porque según refieren Ugolphando Lacio en el libro de gentium migratione ubi de Gothis y Garibay lib. 8 cap. 2 las armas de los godos fueron un león, y siendo esta señora de la nobilísima stirpe de esta nación, como quedó probado. Con evidencia se ajusta que estas fueron sus armas y se corrobora con lo que dice Lope de Vega en su comedia:

"«Doña Maria se llama,
Oye esse León fue disfraz,
Por el león de sus armas»".

"Y en otra parte prosiguiendo dice

"«Dexad el nombre de Pérez
Y la Aguila de las Armas»".

"Los originales de la casa de Villañe dicen que el Rey de Aragón estando prisionero y entregado al Rey D. Alonso de Castilla llamó a esta señora y la dixo: -Varona, tomad este anillo en que traygo mis Armas de Aragón y traeldas de aqui adelante por divisa y en memoria de tal haçaña. Los memoriales impresos lo quèntan assí. Y, oyendo este magnifico Rey haçaña tan prodigiosa y que con pecho tan fuerte y brazo alto y poderoso de quien toda la tierra abía temblado, la dixo: -Vos abedes fecho non como muger, sino como Varón. Y pues seyendo muger abedes fecho lo que non pudieron facer muchos Varones, ende aqui adelante llamen-vos Varona y al campo donde Dios nos ha dado esta vitoria el campo de Varona, e las Armas del Rey que prendistes ussaldas de oy mas y vuestros hermanos, dexando vuestro apellido y Armas, con tal diferençia que Aragón las derechas e vosotros las traed de lado e goçad de nombre de cavalleros llamando-vos de Varona. Traen también en los blasones estas redondillas donde succintamente se describe el suceso y origen de estas Armas

"«De los godos vi salir
Muy lucidos Cavalleros
Escojidos entre mil:
Dos hermanos en la lid
E a su hermana con ellos.
Esta era la Varonaç
Doncella de grande honor
Que al campo y a su persona
Gano el nombre de Varona
Y las Armas de Aragón».

"Estas redondillas anden en todos los sumarios que ablan de este linage de Varona ?con que se prueba ser las Armas de que usa las Reales de Aragón. Lo mismo asienta el licenciado Juan de Castro Pecellín en las canciones referidas:

"«Y estos campos a dond

Tubisteis tal ventura
Que la vista assegura
Lo que el hábito esconde,

Dexen su antiguo nombre
Y la fama los nombre
Los campos de Varona,
Que saben eternizar lo que pregona.
Y porque nada falte
A tan famoso hecho
Y quede satisfecho,
Con mas subido esmalte,
Pondréis para memoria
De tan grande victoria
De las vuestras desnudo
Las Armas de Aragón en vuestro escudo».

“Y Lope de Vega en su comedia pone lo siguiente:

“«Llamaos des de oy mas Varona
Y pondréis las mismas Armas
Que trae el Rey de Aragón,
Al escudo atravesados.
Y estos campos desde oy
Donde pasó esta batalla
Se llamaran de Varona
Para mayor alabanza».

“Ponen por orla un letrero volante en lengua latina, que dice assí: Haec est Varona, honoris magni digna, quae Campo, et sibi hoc nomen debellavit, et arma Regalia Tarraconensis Provinciae. Y en los escudos y reposteros esta letra: «do se alcança tal vitoria, debe ossar morir el hombre; Muera él y viva el nombre!».

“Las Armas de que han usado, y ussan los Varonas son las quatro barras atravesadas de color roxo en campo de oro. Orlado el escudo con ocho espexos guarnecidos de oro, y en el timbre una mano armada con una espada dividida en dos partes y al brazo a cada una toca. El oro significa riqueza y esplendor de la sangre noble. Por eso dixo Balbo Poeta:

“«Arma micant auro, radiatque clipseis aurum

”«Auro certa fides perpetuumque decus»”.

“Lo sangriento de las barras denota vitoria y horribilidad a los vencidos y assí diçe Çiçerón in somnio Scipionis: «Utilius fulgor, horribilisque terris». El brazo con la espada muestra el valor y amenaza contra quien se atrebiere a su biçarría porque como dice Virg. iz...

«In se sequens nudum superimminet brachium».

“Gracia Dei Rey de armas en su libro dixo assí:

“«Una Arma de bastas cercadas
En vanda es de Varona
Que con sublime Corona
Es de espexos circulada.
Ocho yo muy bien notela.
El ardid fue una Ponçela
Por esso espexo sé yo
Que el Rey assí la llamó

A la muger de D. Vela».

“En otro nobiliario se hallan otras redondillas en las que más específicamente se describen estas Armas:

“«Cuatro vandas coloradas
Sobre el más alto metal,
Venturosas y alabadas
De una Dama ganadas
Son en batalla campal.
Hasta aora tal historia
En las Armas no parece
Otra, de mexor memoria
A Varonas tal gloria
-Que el tiempo no la envejeçe-
Es una espada quebrada
Con el braço de una Dama.
Su timbre que tan colmada
En el Mundo y acordada
Es, y espera ser su fama
De oro ciertas manillas
En tres partes rodeadas
De dos en dos no sencillas
Al braço que maravillas
Abrá para ser nombradas».

“Alonso Tellez de Meneses en su “Luçero de nobleça”, Juan de España y otros que quedan citados en los heroycos hechos de esta señora, dicen que por la celebre vitoria que tubo contra los Moros çerca de la villa de Dueñas el Rey D. Alonso la llamó Varona dando a entender que era muger varonil y la señaló por armas las quatro bandas coloradas en campo de oro. Y Juan de España en su nobiliario pag. 296 y otros añaden que tambien le dió el Rey por orla de sus armas o- cho espexos de açul guarneçidos de oro en campo roxo, aludiendo a que era espexo de Varones.

“El sumario de S. Zoyl de Carrión diçe estas palabras: -«Y viendo el Rey las varoniles cosas que esta Dueña hiço, llamola Varona, de la qual algunos de los desçendientes de sus hijos, porque no pereçiese esta memoria, tomaron este apeliido de Varona, que en Vasquence quiere decir lança buena. Y las armas que sus desçendientes trahen son en un campo de oro una vanda de cinco o quatro pieças de gules y dentro ocho espexos guarneçidos de oro en orla, la qual le dió el Rey D. Alonso en memoria de las haçañosas cosas que hiço quando se juntó con ella en la dicha Villa de Dueñas y por ser esta Señora espexo de las Dueñas de aquel tiempo. Lo mismo dice el Sumario de S. Salvador de Oña y solo diferencian en estas palabras: diole el Rey a esta Señora por armas un escudo de oro con çinco vandas de gules y una orla de lo mismo con ocho espexos guarneçidos de oro. Nótese (prosigue este sumario) que las armas ya las afanó esta señora e el Rey diole la orla por memoria de sus famosos hechos, como mas largamente se qüenta.

“Algunos quieren decir que estas quatro barras no pueden ser las armas de Aragón, defendiendo con esto [que] no fue cierta la prision que se ha referido hiço esta señora del Rey de Aragón. Y lo fundan en que las armas sangrientas no abían entrado en Aragón porque vienieron y empeçaron des de que D. Petronila unica heredera de Aragon caso con D. Ramon Verengel último conde de Barçelona cuyas eran y se celebraron las bodas en los años de 1137, que segun el computo de los tiempos fueron mucho después, que en el que refieren los sumarios [sobre] la batalla del Rey de Aragón y de D. Maria Pérez. Y que si fuese cierta conforme se ha referido, las Armas de Aragon entonces eran una cruz y quatro caveças de Moro en cada ángulo la suya. Esta duda se satisface con lo que dice Argote de Molina lib. I cap. 42, Garibay cap.15 y 36, la Hist. de los Condes de Barçelona, lib. 31. El Rey D. Pedro de Aragón no tomó Armas algunas en esta batalla porque de muchos años antes los Reyes de Aragón abiendo dexado las Armas de aquel Reyno, usaban de las de los Condes de Barçelona, que eran quatro bastones roxos en campo de oro los quales diçe Peranton Beuther se ganaron por esta raçón. Vbifredo de nación Alemán a quien el emperador Carlos Magno casó con una parienta suya llamada Almira y fue señor del Castillo de Arria en tierra de Rosellón vino a ser despues Conde de Barçelona. Este tubo por hijo a D. Jofre el Belloso por otro nombre Viufredo, que sucedio al padre en el mismo Condado, el qual hallandose con los Barçelonenses en ayuda del Emperador Ludovico en la batalla, que tubo con los Normandos saliendo de ella tinto en sangre de heridas que reçivió, llebando en el arnés el escudo dorado sin divisa, el emperador untó quatro dedos de su mano en la sangre del conde y las pasó de alto abaxo por el escudo diciendo:«Estas sean, Conde, vuestras Armas». Y dice la historia de Barçelona çitada, que la estimacion de estas Armas fue tanta que el Reyno de Aragon dexando las propias suyas las tomó por divisa, y se dexa entender que esta elección del Aragonés seria muy cerca de aquellos tiempos. Y se exfuerça este dictamen con que el Ynfante D. Vela de

Aragón usó de estos quatro bastones, o barras coloradas y floreció en los años 1074, y nació mucho antes de la prision del Rey de Aragón y del casamiento de la Reyna D. Petronila. Argote de Molina lib. I cap. 100 y Salazar de Mendoza en las Dignidades seglares de Castilla lib. 2 cap. 2 dicen que el conde D. Vela pobló en Salamanca donde en su memoria se saca cada año el pendón con sus armas de Aragón que son las quatro bastones rojos en campo de oro.”

Al marge dret, sembla ser que el mateix autor continua amb la següent anotació:

Y es de notar que un cavallero Varona se halló con el Rey D. Alonso de Castilla en la conquista de Jerusalén como lo refiere Lope de Vega en su Jerusalem conquistada lib. 19 fol. 487.

“«Aquel soldado de gentil persona
prosiguió Garçeran. Principio tiene
en el campo que llaman Varona,
De donde agora el apellido viene.
Honre Castilla la immortal Varona
Y el varonil furor el curso enfrene,
Porque, vençiendo a un Rey fuerte, y, bizarra,
Ganó por armas de Aragón la barra».

Y advierte Lope a la margen. «La Varona Castellana que peleó toda una noche con el Rey de Araón y le vençió y llevó preso».

Totes les cites d'En Varona de Sarabia són en castellà i deixen ben clar que María Pérez, La Varona, és qui obté l'escut familiar. I aquest són les armes d'Aragó. Deixant de banda, com al final del capítol es deixa constància, que no podien ser d'Aragó ja que l'època en que ens descriuen la llegenda —principis segle XII— l'escut d'Aragó no serien les quatre barres, sinó una creu i quatre caps de moro en cada angle. Pararem atenció en la descripció de l'orla que ens fan en llatí:

Arma Regalia Tarraconensis Provinciae

Haec est Varona, honoris magni digna, quae Campo, et sibi hoc nomen debellavit, et arma Regalia Tarraconensis Provinciae.

El significat del qual es:

“Aquestea és Varona, digna de gran honor, la qual per al Camp i per a ella mateixa guanyà en combat aquest nom i les armes Reials de la província de Tarragona”.

És evident que tots els autors que referencia En Varona de Sarabia estan al·ludint a les Armes d'Aragó. Ara bé, quan ens descriu l'orla que envolta l'escut dels Varona ho fa com arma Regalia Tarraconensis Provinciae, és a dir, les armes Reials de la Província de Tarragona. En resum, com ja hem vist en articles anteriors, s'està traduint la Província Tarraconensis com Aragó, o a l'inrevés.

A continuació aprofitarem el motiu de relacionar les barres catalanes amb les suposades armes de Tarragona o Aragó, segons els autors descrits, per treure a col·lació el nostre article Orde Militar dels Cavallers Tarraconenses[[9]], on ja posàvem de manifest que pels autors de principis segle XVII els pals de gules amb camp d'or eren del comte de Barcelona i que alhora els relacionaven amb Berenguer de Lluçanès i la restauració de Tarragona.

Dit això, la referència llatina de més amunt que hem traduït ambé la trobem en un llibre de meitats segle XX, la Historia de las familias cubanas, obre magna realitzada pel cubà Francisco Xavier Santa Cruz y Mallén. En ella Santa Cruz, al·ludint als orígens del llinatge Varona que s'instaurà a Cuba, ens descriu el següent a partir de la famosa llegenda:

“Habéis obrado, no como débil mujer, sino como fuerte varón, y debéis llamaros Varona, vos y vuestra descendencia, y en memoria de tanto heroísmo usaréis las siguientes armas: Escudo de oro, con cuatro bandas de gules y orla, con ocho espejos guarnecidos de oro rodeado el escudo con este emblema: Haec est Varona honoris magni digna que campo et sibi nomen devallavit, et arma Regalia Tarraconensis Provinciae: «Esta es Varona, digna de gran honor, la cual ganó para el Campo i para sí el nombre y las armas Reales de la provincia de Tarragona». El sitio donde se dio la

batalla, que fue cerca de Paredes y Atienza, quedó con el nombre de “Los Campos de Varona” y en ellos se conserva hoy la villa de Varona en memoria de este suceso (I).

Exposem la referència indicada per Santa Cruz,

(I) Certificación de armas e hidalguía a favor del Coronel Diego Antonio de Bringas y Varona, natural y vecino de la villa de Santa María de Puerto Príncipe, en la isla de Cuba, expedida el 28 de abril de 1769, por don Ramón Zazo y Ortega, Cronista y Rey de Armas de Su majestad.

A continuació presentem algunes fotografies que contenen l'escut dels Varona.

1r) El que trobem a la Torre dels Huidobro Incinillas, a la localitat de Quecedo, Burgos:

Escut dels Varona (Torre de los Huidobro Incinillas, Quecedo, Burgos)[[10]]

2n) La Torre dels Varona, a la població de Villanañe, província d'Àlaba. En el pati principal hi trobem l'estàtua de “La Varona”:

Escut dels Varona a l'estàtua heràldica de l'entrada al Castell[[11]]

Pel que fa a l'obra de Santa Cruz, ens cal advertir que no hem trobat l'escut que ha descrit a la Historia de las familias cubanas. Tanmateix, gràcies a una referència d'una obra del segle XIX, Diccionario geográfico estadístico histórico de España..., recopilat per Madoz, a l'hora de descriure la vil·la, Santa Cruz de Salceda, ens fa saber que,

“Tiene [Santa Cruz de Salceda] 120 casas con la municipal, entre las que merece particular mención la llamada de las Varonas, cuyo frente es de piedra sillar y mampostería, teniendo en medio de él una lápida con escudo de armas, en el que por la parte superior se ve una cabeza de mujer con su tocado: a la derecha de esta figura sale un brazo, cuya mano se eleva sobre dicha cabeza, en ademán de agarrar una empuñadura de sable que hay sobre ella; a sus dos lados se ven también dos cabezas de genios, y en la parte inferior dos de estos enteros, tiene 8 figuras que guardan proporción en distancias, y en el centro 4 barras y ademas por la parte de abajo la siguiente inscripción:

Haec est varona honoris magni digna, quae campos, et sib hoc nomen debellabit et arma regalia tarraconensis provinciae[[12]].

Vegem tot seguit l'escut amb la inscripció llatina de Santa Cruz de Salceda:

Conclusió

En resum, tenim uns orígens llegendaris de la casa Varona, els quals estan estretament relacionats amb l'escut familiar i aquests alhora amb les barres catalanes, anomenades pels autors descrits com armes d'Aragó o reials de la província de Tarragona. Aleshores, si sabem que és del tot una contarella el que ens expliquen dels Varona, des dels seus orígens fins l'escut d'armes, però en l'actualitat existeix el llinatge dels Varona i el seu escut barrat també, aleshores cal demanar-se què succeí en realitat.

No és l'objectiu del present estudi dilucidar quina va ser la real successió dels fets. De totes maneres, amb tota probabilitat no la sabrem mai. Les úniques evidències que tenim són l'escut de pals de gules amb camp d'or, l'existència del llinatge i per les inscripcions de la prova material mostrada sabem que, ja sigui per la informació que apareix a l'orla que envolta l'escut, o en la de sota d'aquest, les armes de la família Varona són les Reials de la província de Tarragona.

[2] Merino, José María. Leyendas españolas de todos los tiempos: Una memoria soñada, Siruela, 2010, Cap. María Pérez, la Varona.

[3] Huidobro Sanz, David. "El Nobiliario de Luis de Varona de Saravia. Un tesoro genealógico del siglo XVII", Hidalguía: la revista de genealogía, nobleza y armas, Nº. 369, 2015, p.328

[4] Idem, p.317

[5] Idem, p.318

[6] Idem, p.318

[7] Idem. p.319

[8] Luis Varona de Saravia. Origen y descendencia de diferentes familias y casas de España, Manuscrit, Signatura: 9/221, pp.129-131

[9] <https://www.inh.cat/articles/L'orde-militar-dels-cavallers-tarraconenses>

[10] Huidobro Sanz, David. Ob. Cit., p.320

[11]<http://saenzsotogrande.blogspot.com/2016/05/breve-noticia-de-la-casa-solariega-y-el.html>

[12] Madoz, Pascual. Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar, Volumen 7, 1847, p.182